

Mihai Lazăr, *Realități fiscale din Țara Moldovei. Dări de cotitate în sfera economiei păstorești (secolul al XV-lea – mijlocul secolului al XVIII-lea)*, Iași, Editura Junimea, 2000, 265 p + 6 planșe*

Rod al unui îndelungat travaliu de documentare și interpretare circumscris unui domeniu atât de „arid” precum este cel al fiscalității, lucrarea de față constituie o operă importantă a istoriografiei românești din ultimele decenii. Demersul științific al autorului se concentrează asupra unui aspect fundamental al Evului Mediu românesc, deoarece „fiscalitatea a constituit în Evul Mediu mijlocul principal prin care statul și-a asigurat resursele materiale și financiare indispensabile funcționării structurilor sale” (p. 9).

Cartea supusă recenziei noastre conține o bogată *Listă de abrevieri* (p. 3-8), o *Introducere* pertinentă (p. 9-25), un *Excurs istoriografic* (p. 26-42), urmat de câteva capitole sugestive prin tematica lor: *Locul și rolul creșterii vitelor în economia Țării Moldovei în Evul*

* Lucrarea a fost distinsă cu Premiul Fundației Culturale a Bucovinei, pe anul 2000.

Mediu (p. 43-104), *Evoluția sistemului de impunere cu privire specială la domeniul economiei animaliere* (p. 105-118), *Desetina (gorștina) de porci* (p. 119-136), *Gorștina de oi* (p. 137-156), *Sulgiul și ialovița* (p. 157-168), *Folăritul* (p. 169-182), *Văcăritul, Alămul, Cornăritul și Cunița* (p. 183-202), *Prelevări fiscale din produse păstorești* (p. 203-216). *Concluzii* (p. 217-226), *Bibliografia selectivă* (p. 227-256), *Indice de nume și materii* (p. 257-265), la care se adaugă șase planșe conținând date utile specialiștilor, extrase din *Sămile Vistieriei Moldovei* din 1783, 1784, 1786, întregesc armonios demersul științific al autorului. Menționez faptul că acest demers a fost pregătit prin publicarea anterioară a 27 articole și studii consacrate fiscalității medievale moldovenești (vezi lista acestora la p. 236-237).

Introducerea și capitolele lucrării recenzate aici conțin foarte multe informații și, de aceea, s-ar putea efectua numai cu mare greutate o recenzie amănunțită. De aceea, din rațiuni ce țin de fluența expunerii și economisirea spațiului tipografic, vom oferi cititorului doar o scurtă descriere a conținutului capitolelor, însoțită de niște „mostre” semnificative din gândirea autorului sucevean, lăsându-i astfel cititorului plăcerea de a citi integral lucrarea și de a descoperi mecanismele de gândire ale creatorului acesteia.

În *Introducere*, autorul justifică și delimitează precis obiectul de studiu al cărții sale. „Dată fiind complexitatea problematicii, pentru a da consistență studiului, am circumscris demersul nostru științific *dărilor de cotitate*, care formează un segment distinct în ansamblul obligațiilor fiscale ale crescătorilor de vite” (p. 11). Lectura acestei cărți ne demonstrează că M. Lazăr reușește să analizeze *con brio* aceste dări de cotitate, oferind sugestii și interpretări personale, reușind să-și îndeplinească astfel obiectivul programatic enunțat în *Introducere*. În continuare, analizând cauzele penuriei de informații din domeniul istoriei sistemului fiscal medieval românesc, universitarul sucevean conchide că, pe de o parte, sistemul de impozitare colectiv (*cisla*) și răspunderea colectivă a contribuabililor „nu a necesitat operațiuni de evidență statistică riguroase” (p. 14). Pe de altă parte, „puținele catastrofe, catagrafii, condici și sămi ale vistieriei ce se mai păstrează în depozitele instituțiilor arhivistice se caracterizează prin discontinuitate temporală și surprind numai anumite aspecte și momente ale politicii fiscale” (p. 15). Partea a doua a *Introducerii* continuă cu prezentarea principalelor categorii de surse documentare ale lucrării (catastrofe, catagrafii, *sămi*, cronici interne, relatări ale călătorilor străini) și a principalelor ediții disponibile ale acestora (p. 15-25).

Analiza propriu-zisă a acestor izvoare editate și inedite este efectuată în capitolul I (*Excurs istoriografic*), capitol în care sunt analizate și realizările istoriografice din acest domeniu, începând cu ultimul sfert al secolului al XIX-lea și terminând cu aparițiile recente (p. 26-41). Sunt analizate mai amănunțit contribuțiile științifice semnate de istoricii „clasici”, A.D. Xenopol, N. Iorga, C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu. La finalul acestui capitol, autorul emite interesante aprecieri cu privire la necesitatea efectuării unor cercetări interdisciplinare în domeniul fiscalității, arătând totodată că „se resimte încă acut lipsa unor studii mai ample pentru anumite obligații fiscale. Numai odată cu aprofundarea componentelor structurale ale sistemului fiscal, se va putea trece la elaborarea unui studiu monografic complex, atât de necesar pentru cunoașterea temeinică a statului feudal și a funcțiilor sale” (p. 31).

În prima parte a capitolului al II-lea, cel mai întins capitol al lucrării, sunt analizate și emendate critic informațiile despre creșterea vitelor în Moldova medievală, oferite de cronicari. Mai întâi autorul face o interesantă constatare, ce ține de domeniul mentalităților medievale, constatare pe care o redăm în cele ce urmează. „Proveniți, de regulă, din rândul categoriilor sociale privilegiate, ce manifestau reticență față de activitățile direct productive, ei au îmbrățișat subiecte mai «rafinat», care «meritau», în ochii contemporanilor, o consemnare specială în scris. Când își găseau totuși locul în cronici, informațiile despre îndeletnicirile economice erau prezentate foarte sumar, fiind subordonate, de obicei, aspectelor politico-militare și religioase” (p. 43).

În continuarea expunerii, informațiile referitoare la creșterea animalelor conținute în scrierile lui Gr. Ureche, Miron Costin, I. Neculce și D. Cantemir sunt analizate, comparate cu

informațiile oferite de documentele interne și de relatările călătorilor străini și emendate critic. Analizând un pasaj din cronica lui Gr. Ureche, autorul conchide că, acesta, „povestindu-ne legenda descălecatului lui Dragoș și al vitejilor săi, ne înfățișează, de fapt, complexul proces al transumanței oierilor ardeleni care, în căutare de pășuni, au cutreierat «drumurile de supt munte» ale Moldovei... Episodul, ca atare, ilustrează o realitate economică străveche – permanența legăturilor dintre populația românească de pe ambele versante ale Carpaților Orientali” (p. 44). Se arată apoi că „spre deosebire de călătorii străini care au rămas impresionați de mulțimea vitelor de orice fel, cronicarii moldoveni, obișnuiți cu această realitate, o trec, de cele mai multe ori, sub tăcere, prezentându-ne doar aspectele mai semnificative” (p. 45). Profesorul sucevean analizează apoi o afirmație a lui D. Cantemir, potrivit căruia în zonele de șes ale Moldovei, în special cele de la Nistru, creșteau – comparativ cu alte regiuni – mai puține oi, apreciind că „socotelile privind gorștina oilor arată, dimpotrivă, că aceste ținuturi erau dintre cele mai bogate în oi” (p. 45). De asemenea, o altă opinie a învățatului domnitor este socotită ca fiind neconformă cu realitatea. D. Cantemir arăta că, anual, moldovenii trimiteau spre Constantinopol peste 60.000 oi. M. Lazăr conchide că această cifră este „inferioară datelor conținute de documentele interne, cronicile turcești și descrierile călătorilor străini” (p. 47).

În partea a doua acestui capitol sunt analizate opiniile călătorilor străini relative la creșterea vitelor în Moldova medievală. Se conchide că, potrivit aprecierilor acestor călători, „cea mai mare parte a teritoriului Moldovei era acoperită de păduri, pășuni naturale și fânețe, în timp ce pământul arabil era restrâns ca suprafață și situat mai ales în zonele din centrul și sud-estul țării” (p. 54), realitate confirmată inclusiv de călătorii străini dintr-o epocă mai târzie (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, vezi p. 55). Acești călători remarcă calitatea unor rase de vite din Moldova: „erau vestite *vitele albe*, robuste și nepretențioase la condițiile de climă și de hrană, precum și cele *sure*, mari și frumoase (p. 56). Este citată și mărturia lui Robert Bargrave din anul 1652, potrivit căruia „numărul și calitatea cailor” existenți atunci în Iași întrecea „cu mult pe cei ai ducelui Florenței sau ai regelui Angliei” (p. 57). Autorul face unele considerații interesante despre calitatea cailor moldovenești, arătând că, uneori, oile și caii erau mărfuri prohibite la export de către turci, în vreme ce comerțul cu porci și boi a rămas în continuare liber (p. 57). Brânzeturile și pastrama din Moldova erau mărfuri deosebit de apreciate pe piața externă. Într-o notă de subsol, autorul ne oferă o informație surprinzătoare: „Evlia Celebi pomeneste de breasla pastramagiilor de vite din Istanbul. Cei mai mulți dintre membrii acestei bresle erau «gheauri, valahi și moldoveni» (p. 61, nota 54).

Relativ la aparatul critic al lucrării, se cuvine menționa faptul că notele de subsol conțin de cele mai multe ori o cantitate neobișnuită de informații, complementare celor din textul propriu-zis, informații care altminteri ar fi îngreunat și lungit considerabil textul propriu-zis al lucrării. Apreciind strădania autorului de a „decongestiona” textul și de a-l face astfel mai ușor accesibil, sugerăm, totodată, cititorului de specialitate de a parcurge cu atenție notele din aparatul critic pentru a-și forma o imagine completă asupra lucrării. Menționăm că, uneori, etimologia și evoluția semantică a unor termeni medievali sunt analizate tot în notele de subsol.

Ultima parte a capitolului al II-lea reprezintă, fără îndoială, cea mai valoroasă contribuție a autorului la metodologia de cercetare a economiei păstorești și fiscalității din Moldova medievală. Această metodologie este schițată pe parcursul a nu mai puțin de șase secțiuni: *Contribuții istoriografice* (p. 65-84), *Contribuții geografice* (p. 84-87), *Contribuții sociologice* (p. 87-88), *Contribuții filologice* (p. 89-90), *Perspective ale cercetării interdisciplinare* (p. 91-93).

În secțiunea intitulată *Contribuții istoriografice* sunt trecute în revistă și analizate principalele concepții referitoare la ponderea creșterii animalelor în economia feudală a Moldovei, autorul subliniind lipsa unei cercetări multi și interdisciplinare. Astfel, se apreciază că „... nu a fost înțeles imperativul cercetării inter și multidisciplinare, rezultatele științifice exprimând puncte de vedere unilaterale, adesea contradictorii. În atare condiții, nu este de mirare că nu s-a putut ajunge la înțelegerea unei viziuni coerente asupra rolului și locului creșterii

animalelor în ansamblul economiei feudale” (p. 67). Istoricul sucevean arată că în deceniul al șaselea al secolului nostru în istoriografia română se impusese ideea că în Evul Mediu cultura plantelor predomina asupra creșterii animalelor și că, ulterior, această teză a suferit ulterior considerabile modificări. (p. 68). Sunt subliniate realizările notabile ale medievștilor din Chișinău care, în perioada postbelică, au reușit „zonarea geografică a îndeletnicirilor agricole și prezentarea caracteristicilor esențiale ale economiei zootehnice” (p. 72).

Secțiunea *Contribuții geografice* prezintă succint caracterul cercetărilor întreprinse de geografi cu privire la caracterul economiei animaliere din Moldova medievală. Autorul conchide că „cercetări de amploare diferită, cu caracter geografico-economic privind creșterea vitelor, în general, și a păstoritului, în special, s-au întreprins atât la nivelul marilor unități de relief, cât și în cuprinsul unor subunități geografice mai mici, bine individualizate teritorial și economic” (p. 85). Secțiunea *Contribuții etnografice* analizează păreriile unor reprezentanți ca N. Dunăre, Romulus Vuia, Ion Vlăduțiu, Valer Butură ș.a., relative la creșterea animalelor în Moldova medievală (p. 86-87).

În *Contribuții sociologice* este analizată destul de amănunțit concepția lui Henri H. Stahl cu privire la economia păstorească a Moldovei feudale din celebra sa carte, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* (vol. 1-3) și amintită concepția lui Traian Herseni ce identifica trei tipuri de păstori la români: sedentar, tranzitiv (transhumant) și semi-nomad (p. 87-88). Se cuvine să remarcăm faptul că ideile lui Henri H. Stahl și-au găsit puțini susținători în rândurile istoricilor. Secțiunea *Contribuții filologice* trece în revistă ideile unor filosofi și istorici reputați relative la evoluția terminologiei păstorești la români, un paragraf special fiind consacrat monografiei lui Ion Popescu-Sireteanu, *Contribuții la cercetarea terminologiei păstorești din limba română* (p. 90).

Ultima secțiune a acestui capitol, *Perspective ale cercetării interdisciplinare*, reprezintă un veritabil diagnostic al stadiului în care a ajuns cercetarea interdisciplinară a economiei păstorești din Evul Mediu românesc. Pentru început, autorul trece în revistă pe autorii de contribuții științifice, scrise în spirit interdisciplinar, arondați sferei de cercetare a acestei cărți. „Au existat și încercări de abordare mai largă, de factură interdisciplinară, dar în mod obișnuit acestea s-au limitat la domenii restrânse: lingvistică – folclor – etnografie (Bogdan Petriceicu Hasdeu, Ovid Densusianu, Ion Diaconu, Octavian Buhociu); etnografie – sociologie (Traian Herseni, Paul Simionescu, Nicolae Dunăre); geografie – etnografie – istorie (Simion Mehedinți, George Vâlsan, Ion Conea, Ion Donat); sociologie – istorie (Henri H. Stahl); etnografie – istorie (Ion Vlăduțiu, Valer Butură, Corneliu Bucur, Gheorghe Iordache) ... Spiritul abordării inter și multidisciplinare este promovat și susținut mai ales cu prilejul dezbaterilor prilejuite de simpozioanele de istorie și retrologie agrară a României, al căror mentor este (între timp a trecut în neființă, nota ns) distinsul cercetător Eugen Mewes” (p. 91). Se concluzionează că datorită „stadiului descurajator” în care se află cercetările despre anumite localități, microzone și zone, nu poate fi întocmită în prezent o istorie (viabilă, nota ns.) a agriculturii din provinciile istorice sau din întreg spațiul românesc, „pretențiile de acest gen fiind fără îndoială utopice” (p. 92). În continuare, autorul emite o serie de considerații privind unele aspecte negative ale cercetării inter și multidisciplinare. Aceste considerații, împreună cu mai sus-amintita listă a cercetătorilor cu contribuții științifice interdisciplinare, sunt deosebit de utile cititorului, constituindu-se într-un punct de rezistență al lucrării. În continuare, redăm câteva considerații ale autorului privind stadiul cercetărilor interdisciplinare în domeniul economiei păstorești din Moldova medievală. Astfel, se subliniază că „cercetarea economiei păstorești nu a fost înfăptuită în mod unitar, iar factorului geografic nu i s-a acordat atenția cuvenită” (p. 92), că cercetătorii de formație istorică circumscriu noțiunii de agricultură doar domeniul cultivării plantelor deși, în mod obișnuit, această noțiune subsumează și creșterea animalelor (p. 93). În final, istoricul sucevean consideră că „insuficient a fost abordată până în prezent problematica direcției comerciale a economiei zootehnice” (p. 93) și că impedimentele și minusurile de cercetare au contribuit la întârzierea elaborării unor „studii cuprinzătoare dedicate creșterii animalelor în epoca medievală” (p. 93).

Cu toate aspectele negative semnalate, această secțiune se constituie într-o susținută pledoarie a autorului în vederea cercetării inter și multidisciplinare.

Capitolul al treilea, *Evoluția sistemului de impunere cu privire specială la domeniul economiei păstorești* este o reușită prezentare și analiză a evoluției sistemului de impunere în domeniul economiei păstorești din Moldova medievală. În introducerea acestui capitol sunt sugerate influențele vechi slave, cumano-pecenege, tătare, poloneze, bizantine și slave sud-dunărene asupra sistemului de impozitare din întreg spațiul românesc (p. 105-106). Ulterior este prezentată succint importanța dreptului superior de stăpânire a domnitorului asupra pământului întregii țări – *dominium eminens* – și a instituției vistieriei în conturarea unui sistem coerent de impozite în spațiul românesc (p. 106-108) și, în special, în Moldova medievală (p. 108-110). Ultima parte a acestui studiu este în general destinată creării unui cadru de analiză generală a dărilor pe animale din Moldova feudală. Totodată, este prezentată agravarea exploatații fiscale în Moldova, datorită ingerințelor puterii suzerane, Imperiul Otoman. Pentru a sugera cititorului măsura acestei exploatați, oferim cititorului un pasaj semnificativ. „Pe măsura accentuării dependenței față de Imperiul Otoman au fost supuse impozitării, practic, toate *veniturile*, precum și *sursele de venituri*, Vistieria și agenții fiscalului nefăcând distincție între acestea. Astfel, în domeniul creșterii oilor s-au practicat, concomitent, trei tipuri de impuneri: pe *efectivele de oi*, pe *stâne* și pe *produsele păstorești*. Pe ansamblu, crescătorii de oi trebuiau să suporte într-un an nu mai puțin de opt dări de cotitate: *gorștină*, *sulgiu*, *unt*, *seu*, *piei*, *folărit*, *pielicele* și *cașcaval* (p. 111). Analiza amănunțită a sistemului de impunere din domeniul economiei păstorești se desfașoară pe parcursul capitolelor IV-IX, enunțate la începutul prezentei recenzii, capitole ce poartă numele dărilor de cotitate pe animale percepute în Moldova medievală.

Capitolele consacrate studiului dărilor de cotitate au o structură unitară. În primul rând, autorul ne oferă o explicație etimologică a cuvintelor cu care erau denumite dările de cotitate studiate, precizându-se și data (sau perioada) primei lor consemnări documentare. În al doilea rând, sunt prezentate modul de impunere, categoriile de slujbași care strângeau darea respectivă și evoluția cuantumului ei în timp. În finalul capitolului sunt prezentate persoanele juridice (mai ales mănăstirile “închinat” la muntele Athos) și fizice care beneficiau de scutirea de o anumită dare. În cele ce urmează vom oferi cititorului câteva considerații etimologice și cronologice ale profesorului sucevean, legate de dările de cotitate.

Astfel, termenul *gorștină* ar deriva din slavul *gosti* (oaspete), derivat la rândul lui din latinul *hostes* (p. 138). Nu se propune în text o etimologie precisă pentru “gorștină”, autorul mulțumindu-se să citeze în notele de subsol pe acei autori care atribuie acestui termen o origine slavă. Gorștina în porci este consemnată documentar pentru prima dată într-un act din 11 martie 1446, emis de Ștefan al II-lea, iar gorștina în oi este consemnată documentar abia la sfârșitul secolului al XVI-lea, prin anii 1521/1523 (p. 139). *Sulgiul* era o dare destinată la început să aprovizioneze cu carne bucătăria domnească. Potrivit opiniei lui C.C. Giurescu și Dinu C. Giurescu acest cuvânt ar fi de origine tătară, desemnând o “dare ce se plătea pe carnea vitelor tăiate” (p. 161, nota 3). Darea este atestată documentar abia la sfârșitul secolului al XVI-lea (20 iulie 1586), deși dregătoria de *sulger* apare într-un document din 1456 (p. 157-158). *Ialovița* este o dare atestată încă din vremea lui Ștefan cel Mare. Pe atunci acest cuvânt avea sensul comun de “vacă de negoț” (p. 165). În ceea ce privește originea termenului *folărit*, autorul conchide că acesta derivă din cuvintele “foi”, “foale”, având inițial sensul de “sac de piele”, “burduf” (p. 170).

Folăritul a dobândit ulterior două accepțiuni distincte: dare pe stâne prelevată în burdufuri de brânză; dare globală pe stâne, prelevată din mai multe produse. Darea cu acest nume este consemnată (cu siguranță) într-un catastif din 1762 (p. 169). *Văcăritul* a reprezentat cea mai spoliitoare dare din perioada Evului Mediu românesc (“rană fără leac ce se chiamă lepra sau fistula în pânțece” – Ion Neculce), impusă pentru prima dată în Moldova de Constantin Duca, în prima sa domnie. Există cercetători care plasează momentul impunerii văcăritului în vremea lui Gh. Duca sau Antioh Cantemir (p. 184, p. 191, nota 9). Văcăritul plătit de tătarii

așezați în Moldova se numea *alâm*, fiind instituit în a treia domnie a lui Mihail Racoviță (p. 188). *Cornăritul* a fost introdus în a doua domnie a lui Antioh Cantemir (1705-1707), desemnând o dare percepută pentru fiecare bou de negoț, independent de taxa vamală (p. 189). *Cunița* a reprezentat o dare asemănătoare văcăritului (“văcăritul de vară”), consemnată cu acest termen în deceniul al treilea al secolului XVIII (p. 197), fiind plătită și de proprietarii de vite poloni și turci (p. 198). În ceea ce privește prelevările de produse păstorești, o dare specială pe producția de unt este menționată în Moldova pentru prima dată într-un *izvod* din 26 iulie 1616 (p. 203), o alta pe producția de seu (“său domnesc” – 1621, “său împărătesc” – 1623, p. 209) și, în sfârșit, o dare specială pe producția de piei în 1627 (p. 213). Capitolele consacrate dărilor de cotitate din sfera economiei păstorești impresionează prin formă și stil, prin analiză și claritate.

Concluziile (traduse și în limba franceză, p. 222-226) subliniază încă o dată carențele ce există în domeniul studiilor de istorie fiscală (p. 217), postulează necesitatea adâncirii cercetării multi și pluridisciplinare în acest domeniu (p. 217-218) și menționează o serie de autori cu idei valoroase în domeniul istoriei fiscalității moldovenești, ale căror idei au fost luate în considerare de către autor (p. 219). În continuare se arată faptul că “sistemul fiscal al Țării Moldovei a cunoscut două etape distincte, având drept element de demarcație momentul instaurării hegemoniei otomane” (p. 219), când dările au devenit excesiv de apăsătoare. Autorul conchide că dările din Moldova medievală se ridicau la circa 15% din “produsul brut realizat de populație”, în vreme ce, potrivit studiilor realizate la scară universală, nivelul normal ar fi trebuit să fie de doar 5% (p. 220).

La sfârșitul acestei recenzii, câteva aprecieri se impun cu necesitate. Ne permitem să sugerăm autorului adâncirea, în limita documentației existente, a cercetărilor legate de dările de cotitate din sfera economiei păstorești la nivel zonal pentru a putea, eventual, stabili situația efectivelor de animale și starea financiară a locuitorilor din diferitele părți ale Moldovei. O serie de micromonografii zonale de acest gen (exemplul a fost oferit mai demult de celebra “Școală a Analelor”), realizate inclusiv prin coordonarea unor teme de licență, nu ar putea decât să ajute la progresul cercetării istorice. Fără îndoială, lucrarea profesorului sucevean reprezintă o contribuție perenă într-un domeniu arid din punct de vedere informațional și puțin spectaculos din punct de vedere tematic.

Florin Pintescu